

REPRESSIIVREŽIIMIDE ARHIIVID AVATUD ÜHISKONNAS

Peep Pillak, Heiki Ahonen, Arvo Pesti, Aadu Oll ja Leo Õispuu Riias 4.-5. juunil 1998.

Foto: V. Ohmann

Käesoleva aasta 4.–5. juunil toimus Riias rahvusvaheline konverents, kus anti ülevaade endiste repressiivorganite arhiivide säilimisest ja kasutamisest, eelkõige Baltimaades ja Poolas. Konverentsi korraldas Sorosi Fond Lätis Jochan von Reuternile kuulunud 17. sajandist pärinevas barokses südalinna majas, mis on nüüd tuntud ajakirjanike majana. Eestit esindasid kaks endist represseeritud (Leo Õispuu, Aadu Oll), kaks endist dissidenti (Heiki Ahonen, Arvo Pesti) ja kaks arhiivaari (Valdur Ohmann, Peep Pillak). Konverentsi töökeelteks olid inglise, vene ja läti keel, mida võrdse intensiivsusega kasutati.

Konverentsi avasid Trudy Peterson (Open Society Archives, Budapest) ja Axel Plathe (UNESCO, Pariis). Varem Ameerika Ühendriikides Rahvusarhiivi eesotsas olnud Trudy Peterson on aastate vältel olnud mitme rahvusvahelise konverentsi organisaator, kus on käsitletud arhiivide avatuse küsimusi. Pärast avaettekandeid tutvustas Hispaania Kaitseministeeriumi arhiivi direktor Antonio González Quintana Rahvusva-

helise Arhiivinõukogu (ICA) poolt UNESCOle koostatud raportit "Endiste repressiivrežiimide salateenistuste arhiivid". Vastav töögrupp otsustati luua 1993. aastal Mexicos toimunud ICA ümarlauakonverentsil. Liikmed valiti Hispaaniast, Tšiilist, Venemaalt, Lõuna-Aafrikast, Brasiiliast, USAst, Saksamaalt ja Ungarist. Küsimuste ringi otsustati piirata repressiivorganite salateenistustega, mille tegevus lõppes/lõpetati ajavahemikus 1974 kuni 1994. Töögrupp sai laialisaadetud ankeedile vastuseid ka teistest maadest ja raportile jõuti lisada Lätist, Leedust, Portugalist ja Zimbabvest saadud andmeid. On ilmselge, et ülesanne oli raske: kuidas viia ühe mütsi alla Aafrika, Ladina-Ameerika, Lääne- ja Ida-Euroopa represiivrežiimid (millegipärast on Aasia hoopis kõrvale jäetud). Ja ega see hästi õnnestugi. Siiski on eri maade andmeid huvitav vaadata-võrrelda ja ka soovitusel on põhimõtteliselt aktsepteeritavad. Materjalidega saab tutvuda interneti vahendusel.¹

¹ http://www.unesco.org/webworld/ramp/secret_english.htm

Järgnesid Läti, Leedu, Eesti ja Poola esindajate ülevaated endiste repressiivorganite arhiivide säilitamisest ja kasutamisevõimalustest. Pikema ettekandega olukorrast Eestis esines Riigiarhiivi Filiaali (Parteiarhiivi) direktor Valdur Ohmann. Esimene paneeldiskussioon oli pühendatud repressiivvõimude dokumentide säilitamisele ja nendele juurdepääsu võimaldamisele. Peep Pillak pidas kaasettekande eraelu saladuse kaitse tagamisest repressiivorganite arhiivide kasutamisel. Tõdeti, et nii kummaline kui see esmapilgul kõrvalt vaadates ka ei tundu, moodustavad repressiivvõimude salateenistuste (sealhulgas ka KGB) arhiivid ühe osa maailma kultuuripärandist ja vajavad sellisena säilitamist ning kaitset.

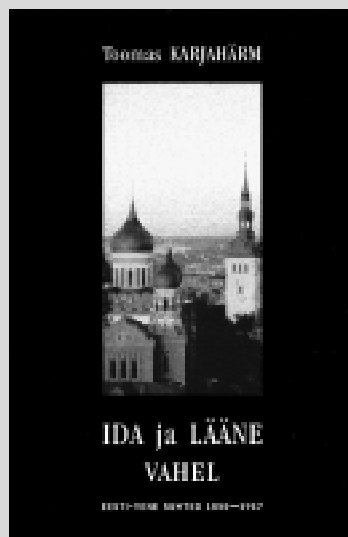
Teise päeva esimene paneeldiskussioon käsitles repressiivorganite arhiivide kasutamist inimõiguste, st eelkõige represseeritute õiguste taastamise seisukohast. Üheks diskussiooni juhiks oli Eesti Riigiarhiivi asedirektor Arvo Pesti. Lühiettekannetega esinesid Valdur Ohmann ja Leo Õispuu. Eesti Represseeritute Registri Büroo juhataja Leo Õispuu tutvustas büroo tegevust ja mahukat, mitmeosalisena kavandatavat väljaannet "Poliitilised arreteerimised Eestis / Political arrests in Estonia 1940–1988", mille esimene osa ilmus 1996., teine osa 1998. aastal ja on nüüd ka interneti kaudu kasutatav.² See nii sisult kui ka mahult silmapaistev töö äratas suurt tähelepanu. Samas tekitas koosolijates hämmastust Leedu Inimõiguste Rahvusliku Büroo esindaja eksalteeritud ettekanne massilisest inimõiguste rikkumisest tänase Leedu võimumeeste poolt, mis ei haakunud kohe kuidagi arhiiviteemaatikaga. Sõnavõtu korras esinesid ka raadio "Vaba Euroopa" endine Eesti osakonna juhataja Heiki Ahonen ja Eesti Inimõiguste Instituudi esindaja Aadu Oll, kes rõhutas olulist aspekti, mis, nagu tundus, oli jäänud kolleegidele läänest tabamata – Eestis, Lätis ja Leedus tegutsenud repressiivorganid ja salateenistused olid erinevalt enamikust teistest riikidest okupatsioonirežiimi tööriistad.

Viimast paneeldiskussiooni teemat "Kas eetikakoodeks on vajalik?" juhtis ameeriklanna Trudy Peterson. Ootuspäraselt polemiseeriti selle küsimuse üle kõige elavamalt: kas piisab 1996. aastal Pekinigi ICA kongressil heaks kiidetud arhivaari eetikakoodeksist või nõuavad repressiivvõimude salateenistuste arhiivid erilist eetikakoodeksit? Kas ka arhiivikasutajate-uurijate jaoks tuleks koostada omaette eeti-

kakooodeks? Arvamusi oli nii- ja naasuguseid, kuid üheselt on selge, esmatahtsaks tuleb lugeda vastava seadusandluse olemasolu. Selles suhtes ei pidanud Eesti delegatsioon häbenema – meil on olemas juba 1994. aastast Enn Tarto juhtimisel välja töötatud "Eestis tegutsenud teiste riikide julgoleku- ja luureorganite materjalide kogumise, arvelevõtmise, säilitamise ja kasutamise korra seadus", vastavad punktid on sees põhiseaduses ja ka äsja vastu võetud arhiiviseaduses.

Kokkuvõtteks võib öelda, et konverents osutus kasulikuks kõikidele osapooltele. Ettekannete põhjal sai küllaltki hea ülevaate repressiivvõimude salateenistuste arhiivide olukorrast ja suundumustest. Oluliseks peeti Eesti vastavate seaduste inglise keelde tõlkimist, mis võimaldaks ka teistel neid hinnata ja kasutada. Loodetavasti aitas konverents kaasa sõnumi edastamisele rahvusvahelises plaanis: Balti riigid olid N Liidu poolt okupeeritud ja KGB polnud siin mingi rahvuslik repressiivorgan, vaid okupatsioonirežiimi tööriist. Konverentsi materjalide põhjal on oodata ka kokkuvõtva ingliskeelse brošüüri ilmumist.

Valdur Ohmann, Peep Pillak

UUDISRAAMAT

Kord Idas, kord Läänes, kord Eikusaigil.
 Novembrikuust raamatupoodides müügil
 Toomas Karjahärmi teos "Ida ja Lääne vahel"
 – uurimus Eesti-Vene suhete igavesel teemal,
 sedapuhku aastaist 1850–1917.

² <http://president.ee/Memento/>